

АСАБЛІВАСЦІ МОВЫ ПАЭМЫ «КУРГАН» ЯНКІ КУПАЛЫ

Уводзіны. Стыль мастацкай літаратуры мае свае спецыфічныя асаблівасці: суадносіны агульнага і індывідуальнага ў сродках выражэння, пераносныя значэнні слоў у кантэксце, праблемы слова і вобраза і інш.

Адбор моўнага матэрыялу і яго апрацоўка пісьменнікам заўсёды падпарадкаваны задачы нагляднага адлюстравання карцін жыцця, таму эстэтычна афарбаванымі звычайна з'яўляюцца ўсе сродкі мовы, якія ёсць у творы. Яны адлюстроўваюць індывідуальнае бачанне свету пісьменнікам, яго светапогляд і эстэтычныя прынцыпы.

Рамантызм Я. Купалы — з'ява глыбока нацыянальная і непаўторная. Вяўляючы нацыянальна своеасаблівае, ён заключае ў сабе і тое агульнае, што злучае нашу паэзію з гістарычным і эстэтычным вопытам чалавецтва. «Культ свабоды, паэтызацыя героіка-вызваленчай барацьбы, гераічнага подзвігу асобы, якая ахвяруе сабой дзеля шчасця народа, услаўленне высокай місіі паэзіі, магутнасці песні, тэма паэта-прарока — усімі гэтымі рысамі сваёй паэтыкі Купала пераклікаўся з рэвалюцыйнымі традыцыямі славянскага і еўрапейскага рамантызму. Але і ў рамантычных творах Купала не адступаў ад жыццёвай праўды» [3, с. 163].

Асноўная частка. Купалаўскі рамантызм абуджаў і развіваў эмацыянальную прыроду паэзіі. Гэта быў, па сутнасці, новы напрамак мастацкай творчасці, звязаны з больш глыбокім разуменнем чалавека ў яго суадносінах з сучаснасцю, гісторыяй. Гэты напрамак узнік і сфарміраваўся ў Я. Купалы на глебе незадаволенасці і нязгоды з існуючым станам рэчаў, таму ён клікаў у бясконцыя далі жыцця, да недасяжнага ідэалу. «Паэта-адраджэнца, удзельніка нацыянальна-вызваленчага руху хвалявала шчырасць і паўната чалавечых пачуццяў, новае ўспрыманне свету, гераізм асобы. Ён імкнуўся пераадолець жыццёвыя супярэчнасці, знайсці выйсце з тупіковага становішча, адкрыць невядомыя раней сілы чалавечага духу, вельмі неабходныя для аднаўлення разбуранай гармоніі» [1, с. 293].

Дух рамантычнага пратэсту ўвасоблены ў самых разнастайных карцінах, вобразах і сюжэтах паэтычных твораў Янкі Купалы.

Адно з вышэйшых дасягненняў купалаўскага рамантызму — паэма «Курган» (1910). Для яе, як і для кожнай рамантычнай паэмы, уласціва выключнасць канфілікту і вобразаў. Гэта — паядынак гусяра і князя. Гусяр — кантрасны ў параўнанні з сучаснікамі Я. Купалы вобраз героя з рысамі гераічна-быліннай велічы: ён мудры і прыгожы, яго імя аваяна легендамі, яго песня мае фантастычную сілу, ён высакародны, стойкі, непадкупны.

Паэма напісана ў форме паэтычнага сказа-легенды. Павольна і велічна, урачыста і прыўзнята апавядае паэт пра мінулае Беларусі, пра яе слаўных людзей-змагароў. Мова паэмы — спецыфічная. Тут шмат якія словы набываюць дадатковыя значэнні, асабліва экспрэсіўныя, эмацыянальныя.

Прывязка да пэўнай мясцовасці — асаблівасць рамантызму, развіццю якога ў творчасці Я. Купалы садзейнічаў увесь ход падзей, што адбываліся ў Беларусі. Але рамантызм паэта ніяк нельга ўявіць без рэалістычнага: *На гары на крутой, на абвітай ракой, / Лет назад таму сотня ці болей, / Белы хорам стаяў недаступнай сцяной, / Грозна, думна глядзеў на прыволле...* [2, с. 51]. Сапраўды, у Беларусі будавалі звычайна палац на ўзвышшы, каб было відаць здалёк, і ён быў белы.

Урачыстасць, узвышанасць інтанацыі, уласцівая эпічнай паэзіі, ствараецца ў паэме спецыфічнымі моўнымі сродкамі:

– шматскладовымі словамі — *шумнацечнай, удзірванелы, векавечны, сухазелле, уздыханнем, мінуўшчыне, піліпаўку, недаступнай;*

– лексічнымі паўторами — *пацяклі, паплылі; падхапілі, узялі; слухае, выслухаў; думаў, выдумляў; падхапілі, панясці;*

– парнымі сінонімамі — *вяселе-разгул; звон-песня; гуслі-баі; гусяра-старыну; песня-дума; дудара-званара; пушча-лес; салавей-птушка;*

– адмоўнымі і паралельнымі канструкцыямі — *пушча-лес не шуміць, белка, лось не бяжыць; не часалі дамоўкі яму сталяры, не заплакалі бліжнія вочы;*

– чаргаваннем слоў з адкрытымі і закрытымі канцавымі складамі — *князь у хораме жыў; сон злятае з павек; гэтак слухае, выслухаў князя гусяр* і інш.

У паэме князь — увасабленне зла, помслівасці, пагарды. Прыхаваная пагроза, нецярплівасць, якая можа выбухнуць шалёным гневам, стрымліваюцца знешняй ветлівасцю ў дыялогу князя і гусяра: *Знаеш славу маю, знаеш сілу маю... / Многа знаю і чуў аб табе я, — / І я сам, як і ты, так табе запяю... / — Ну, пара пачынаць, дабрадзею!* [2, с. 53].

Янка Купала ўтварыў нямала новых слоў і зваротаў у адпаведнасці з моўнымі традыцыямі і законамі. У паэме ёсць наватворы, якія арганічна ўваходзяць у сістэму лексікі твора, напрыклад: рака

шумнацечная, невыдуманная світка, гусяр-песнябай, ніўныя сялібы, скачняя музыка, непанятлівае слова, гуслі-самаграі і інш.

Параўнанне з'яўляецца адным са спосабаў характарыстыкі прадметаў і з'яў рэчаіснасці. У большасці выпадкаў параўнанні, выкарыстаныя паэтам, перадаюць яркую суб'ектыўную афарбоўку і выяўляюць ідэйна-эстэтычныя пазіцыі аўтара, сілу яго пачуцця і эмацыянальнага напружання. У паэме «Курган» параўнанні характарызуюць ідэйна-эстэтычныя пазіцыі народа: веру ў перамогу добра над злом, чарадзейную сілу слова, дзеянніў чалавека, каханніа.

Назіранні пацвярджаюць меркаванні вучоных і паказваюць, што часцей у паэме выкарыстоўваюцца параўнальныя звароты, якія ўводзяцца ў тэкст з дапамогай злучніка *як* і выражаюць супастаўленне аб'екта і суб'екта на аснове сцвярдзальнага характару іх супастаўлення, напрыклад: *Сэрца маеш, як гэты цагляны парог, і душу — як скляпоў гэтых сховы* [2, с. 54] і інш.

Знаходзім прыклады і бяззлучнікавых параўнанняў. Творны склон назоўніка ў мове паэмы набывае метафарычны характар і выкарыстоўваецца для вобразнай характарыстыкі, напрыклад: *Белы хорам стаяў недаступнай сцяной, / Грозна, думна глядзеў на прыволле* [2, с. 51] і інш.

У некаторыя сказы з параўнальнымі зваротамі ўваходзіць прыметнік *белы*, які зрокава дапамагае ўявіць вобраз гусяра, старога, мудрага беларуса: *Барада, як снег белы — такая* [2, с. 53]; *3 кургана, як снег, белы выходзе* [2, с. 56]; *І на месяц глядзіць, як сам белы* [2, с. 56].

Выкрываючы раскошу як вынік жудаснай эксплуатацыі працоўных, паэт выкарыстоўвае разгорнутыя параўнанні: *Стол ты ўставіў ядой, касцей шмат пад сталом, — / Гэта косці бядноты рабочай; / Пацяшаешся белым, чырвоным віном, — / Гэта слёзы нядолі сірочай* [2, с. 55].

Рамантыкі высока ўзнімалі значэнне фальклору як адной з галоўных крыніц паэзіі. Таму не дзіва, што часта ў паэме Я. Купалы сустракаюцца ўзяттыя з фальклору зачыны і канцоўкі, напрыклад: *Толькі гутарка ходзіць такая...* [2, с. 51]; *Пацяклі, наплылі за гадамі гады...* [2, с. 56] і інш.

Каб падкрэсліць характэрнае ігры гусяра, Я. Купала выкарыстоўвае прыём гіпербалізацыі, які часта сустракаецца ў народных казках: *Пушча-лес не шуміць, белка, дось не бяжыць, / Салавей-птушка ў той час сціхае / Паміж вольхаў рака, як штодзень, не бурліць, / Паплаўкі рыба-плотка хавае* [2, с. 52].

У паэме знаходзім традыцыйныя азначэнні, не абыходзіцца без алегорый, сімвалаў: *папараць-кветка; асінавы кол; насып тры сажні высокі, дол тры сажні шырокі* і інш.

Багатая паэма на метафары, уасабленні, але напаўняюцца яны зусім іншым значэннем, іграюць немалаважную ролю для стварэння высокага стылю паэмы: *дрэме* памятка, *хмары ўсцілалі*, *модлы раслі*, *песня-дума хапала*, *змоўклі гуслі* і інш.

Часта Я. Купала звяртаецца да рытарычных зваротаў, напрыклад: *Гэй ты, князь! Гэй праслаўны на цэлы бел-свет!..* [2, с. 54]; *Гэй ты, сонцу раўня...* [2, с. 55]. Кожны раз зварот з'яўляецца як бы новым штуршком, новай прыступкай, на якую падымаецца стыль паэмы. З кожным зваротам падзеі набліжаюць кульмінацыйны момант, трымаючы чытача ў напружанні.

Некаторыя выказванні Я. Купалы з паэмы «Курган» сталі афарыстычнымі, крылатымі выразамі: *Не скуеш толькі дум ланцугамі* [2, с. 54]; *Гусярам, княжа, не пішучь законаў* [2, с. 54].

Янка Купала моцна верыць у сілу народных мас, у іх канчатковую перамогу над прыгнятальнікамі, таму рэалістычнае і рамантычнае спалучаецца ў паэме, вобразы авяяны героікай, пафасам будучыні.

Заклучэнне. Назіранні пацвярджаюць, што змест і ідэйны сэнс уплываюць на адбор і апрацоўку пісьменнікам моўнага матэрыялу, а асобныя моўныя з'явы маюць вялікае значэнне для фарміравання агульнай эстэтычнай афарбоўкі мастацкага твора.

Спіс цытуемых крыніц

1. Гісторыя беларускай літаратуры: XIX — пачатак XX ст. : падруч. для філал. спецыяльнасцей выш. пед. навуч. устаноў / І. Э. Багдановіч [і інш.] ; пад агул. рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. — Мінск : Выш. шк., 1998. — 559 с.
2. *Купала, Я.* Паэмы. Драматычныя творы / Я. Купала ; уклад. А. А. Сляпцовай. — Мінск : Маст. літ., 1989. — 494 с.
3. Лінгвістычны аналіз тэксту : матэрыялы семінара / пад рэд. Я. М. Адамовіча. — Мінск : М-ва асветы БССР : Мін. ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга дзярж. пед. ін-т імя А. М. Горкага, 1975. — 140 с.